

УДК 811. 111:82-27-3

О. Р. Четверікова

ЛІНГВІСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ
У ПЕРСОНАЖНОМУ СПІЛКУВАННІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ
ПРОЗИ)

Персонажна комунікація відображає безпосереднє спілкування людей, "що на-селяють художній світ" [1, с. 157]. Достовірності персонажного мовлення в художньому творі сприяють такі його характеристики, як емоційність, ситуативність, контактність, причому стосунки між комунікантами можуть бути дружніми або антагоністичними [2, с. 69-70].

Ситуаційний контекст (situational context), в рамках якого розглядається персональне спілкування, містить вказівки на предмет спілкування, рівень формальності та офіційності, статусно-рольові відносини, місце спілкування та обстановку. Це можуть бути інституціональні зображені ситуації (у залі суда, на мітингу, на прийомі у лікаря тощо), а також повсякденні зображені ситуації (у домашньому оточенні, у магазині, на вулиці тощо) з їх особливими правилами спілкування. Характеристики ситуаційного контексту впливають на якості макротекстових одиниць, на структуру аргументації та соціально-психологічні відносини між комунікантами [3, с. 148].

Персональне спілкування в художньому тексті має форми діалогу, полілогу та монологу. Їхню принципову відмінність підкреслюють чисельні дослідники. Діалог у художній прозі є аналогом усного розмовного мовлення і значною мірою є підпорядкованим законам розвитку останнього. Він відбувається у певному середовищі, яке охоплює мовця, слухача, їхні стосунки, тональність і атмосферу інтеракції. За характером цілей комунікантів він є: 1) кооперативним, якщо цілі збігаються; 2) нейтральним, коли цілі не суперечать одна одній; 3) конфліктним, коли цілі є протилежними [2, с. 73]. Полілог в художній прозі, як і діалог, імітує розмовне усне мовлення, тому його лексичні характеристики подібні тим, що має діалог. Він представляє цілеспрямовану мовленнєву активність кількох персонажів, що діють більш-менш кооперативно, відповідно певних умов зображеної ситуації.

Потік персонального монологічного мовлення не є однорідним, про щось герой говорить, виражаючи свої судження у зовнішньому, звучущому мовленні, звертаючись до іншого персонажа, про щось розмірковує, промовляючи свої думки уголос у відсутності слухачів. Іноді мовлення персонажа виражається у внутрішній формі. Монологічна форма мовлення "вигворена внаслідок активної мовленнєвої діяльності адресанта, розрахована на пасивне і опосередковане її сприйняття адресатом" [2, с. 332]. За функціонально-комунікативною належністю монолог персонажа представляє розповідь, міркування, доповідь, переконування тощо.

Взаємодія персонажів, які виконують різні ролі, як і в реальному житті, регулюється рольовими очікуваннями, тобто вони діють згідно з певними моделями поведінки. Умовою успішного спілкування є відповідність взаємодій людей їхнім очікуванням. Однак спілкування не завжди проходить гладко. В деяких ситуаціях виникає антагонізм позицій, котрий свідчить про наявність протилежних цінностей, завдань та цілей, що може призвести до виникнення конфліктних ситуацій. "Спроби різних художників пізнати сутність ідентичних конфліктів реалізуються в подібній проблематиці, подібних способах її відображення" [1, с. 7]. Виділяються комунікативні ситуації, метою яких є з'ясування міжособистісних стосунків (конфлікт, сварка, звинувачування) [2, с. 166].

Конфлікт (від латинської "conflictus" – зіткнення) є формою вираження протиріччя, висвітлення протилежних тенденцій, намірів, цілей, позицій, цінностей, поглядів тих чи інших суб'єктів взаємодії [4, с. 52-53]. На думку В. І. Андреева, конфлікт представляє процес загострення протиріччя і боротьби двох і більше сторін-учасників комунікації у вирішенні проблеми, яка має особисту значимість для кожного з комунікантів [5, с. 71]. Джерелом конфліктів є протиріччя, які стосуються знань, умінь та навичок комунікантів, їхнього психо-емоційного стану, методів діяльності, потреб та ціннісних зорієнтувань, переконань, оцінок та самооцінок. Вони можуть торкатися інтересів тих, хто бере участь у комунікації, та тих, хто не має безпосереднього зв'язку з ситуацією спілкування. Конфліктні дії загострюють емоційний фон конфлікту, який, у свою чергу, стимулює більш різку конфліктну поведінку його учасників та відбивається на їхньому мовленні. Як одна з форм людської взаємодії, у основі якої знаходяться різні об'єктивні та суб'єктивні фактори, конфліктне спілкування є спробою вирішення протиріччя на фоні проявлення емоцій [4, с. 59]. Існують такі прийоми впливу на протилежну сторону: 1) демонстрація аргументів, прийомів захисту та нападіння; 2) виключення протилежної сторони з діалогу сильних, монологізація мовлення; 3) структурна завершенисть, чіткість, імперативність мовлення [6, с. 538]. У разі зіткнення комунікативних стратегій адресанта і адресата при комунікативному конфлікті спілкування може навіть стати неможливим [2, с. 330].

Класифікація мовних особистостей виділяє певний конфліктний тип, якому властиві: "грубо-статична установка, імпульсивність, бажання лідерства у спілкуванні, егоцентричність мовлення, порушення когерентності теми розмови; відхід від соціальних норм і схем; домінування модальних маркерів зі значенням непевності, наявність іронії, сарказму, конфліктне зіткнення інтенцій" [2, с. 189].

Існують різні підходи до типологізації конфліктів. Серед них виділяються політичні, соціально-економічні, національні, які можуть бути конструктивними або деструктивними. За ступенем активності учасників конфлікту в ньому виділяються такі форми: 1) суперництво, що спрямовано на досягнення певної мети, та відображає прагнення перемогти суперника; 2) ізоляція, метою якої є відокремити суперника, зробити його спілкування з іншими неможливим [4, с. 121].

В нашому дослідженні було виявлено тільки конфлікти першого типу, тобто ті, в яких усі учасники ситуації є комунікативно активними. У досліджених конфліктних ситуаціях можна виділити два боки: змістовий, тобто наявність предмета спору, питання, що викликало суперечності, і психологічний, котрий є пов'язаним з індивідуальними особливостями учасників конфлікту, з їх емоційними реакціями на причини конфлікту, на дії протилежної сторони [4, с. 119].

Для дослідження лінгвістичних особливостей конфліктних ситуацій у персональному спілкуванні ми розглянули варіанти міжособового конфлікту (у діалогічному та полілогічному спілкуванні персонажів), об'єктами якого є персонажі з різними рисами характеру, поглядами та цінностями, котрі не вміють або не хочуть знаходити "спільну мову" друг із другом. Їхні протиріччя обов'язково мають вигляд відкритого конфлікту, коли персонажі не приховують свого ставлення. Як і будь-яка інша ситуація персонального спілкування, конфліктна ситуація представляє зображену комунікативну ситуацію, що відображає мовленнєву поведінку персонажів, обставини в яких відбувається спілкування: місце, час, та має інформацію про їхні особистості.

В умовах конфліктної ситуації персональне мовлення може змінювати форми. У діалогічному та полілогічному спілкуванні персонажів створюються умови для монологізації мовлення. Подібні монологи як правило мають спонукальну домінанту та комунікативну установку переконати адресата виконати вербальну або невербальну дію. Тут наявним є аргументовне викладення змісту. У синтаксичній

організації виділяються висловлювання в наказовому способі, що містять прохання, накази, поради; виявляються конструкції з модальними словами та їхніми еквівалентами, які підсилюють категоричність вислову; невласне-пряма мова та цитати, що мають сприяти переконанню; риторичні запитання та окличні речення.

Проведене дослідження показало, що комунікативно-мовленнєвими показниками наявності конфліктної ситуації у персонажному спілкуванні є наступні:

1) Обвинувачення та погрози або образи у бік одного з комунікантів, що свідчать про зіткнення особистих інтересів. Такий тип спілкування може навіть виявитися агресивним. В ньому віддзеркалюється недружнє ставлення до іншого комуніканта або бажання його підкорити.

Наприклад: *"Of course you recollect it was the Jotham group, not us, who were responsible. But it was a very sad affair ... a small paper trying to fight off a great wealthy London organization, people loosing their livelihoods, the local shareholders being ruined, and all because a little common sense was not employed in the first place. Now, it seems to me that any reasonable man would hate it to see that occur again."*

Henry looked at Smith, who thought that perhaps he had gone too far.

"Is that a threat?"

"My dear Mr. Page," Smith said quickly, "nothing could be further from the truth. I'm merely trying to show how very favourable this present situation could be for your good self..."

"I've no quarrel with you, gentlemen. You are only doing your job..." [7, с. 50].

В наведеному уривку виявляється конфлікт інтересів, коли один персонаж примушує іншого продати газету. Для цього надається приклад того, що сталося із власниками газети, котрі відмовилися підкоритися. Адресат розуміє погрозу (... it seems to me that any reasonable man would hate it to see that occur again) та намагається уникнути конфлікту.

2) Негативні оцінки одного з присутніх, як проявлення відкритого конфлікту. Незадоволення від взаємодії сторін, незбіжність етичних та моральних цінностей комунікантів. При такому спілкуванні один з персонажів ігнорує точку зору іншого, негативно ставиться до теми розмови, створює певну напруженість у спілкуванні, іноді принижує іншого комуніканта. Наприклад:

"Now, Henry," she said. "Don't get on your high horse. I like to know what's going on."

"So Dorothy buys the paper for you?"

"Why not?" ... "I enjoy their society news. Goodness knows I get little enough from you. And Tina Tingle is amusing. So where's the harm?"

"Harm!" ... "These people are out to destroy us and you calmly support their paper. I never heard of such disloyalty. While you" – he turned to Dorothy – "gushing about your luck like a little idiot... don't you realize they were waiting for you? The whole thing was a plant... If only it wouldn't give them more damaging copy I'd send their wretched money back" [7, с. 71].

В наведеному прикладі конфліктна ситуація обумовлена діями матері та доньки, котрі не тільки купили номер газети опонентів, з якими йде інформаційна війна, а й дали відповіді на їхні запитання. Чоловік виявляється дуже незадоволеним, він дає відповідну оцінку діям своїх рідних. Цей конфлікт було спричинено різними інтересами та мотивами комунікантів. У даному випадку реалізація цілей та інтересів однієї сторони може призвести до того, що інша зазнає моральних та матеріальних збитків.

3) Вираження недовіри до слів одного з комунікантів, відмова від обговорення питання однією із сторін або спроби змінити тематику спілкування. Незгода з комунікативною поведінкою. Наприклад:

"As your wife! Do you treat me as your wife, except when you want something from me? All evening long I've sat here alone while you spent hours on end with that Cora creature in Sleedon."

"What on earth are you talking about?"

"Don't pretend you don't know. I've seen her looking at you with those big eyes of hers, pressing your hand when you've given her something, yes, mooning over her as though you were the most wonderful man in the world." ...

"That's nonsense, Alice. But why she shouldn't be fond of me ... and I of her? She's our daughter-in-law." ...

"Don't let us have a row, Alice. We have enough trouble on our hands."

"A row, you call it, when I'm only standing up for my position and trying to save you from yourself. I know how a man gets in your age..." [7, с.106].

Наведений приклад є ілюстрацією конфлікту між чоловіком та жінкою у основі якого виявляються невиправдані ревності. Чоловік намагається пояснити ситуацію, виправдується, а коли розуміє, що все марно, прагне уникнути подальшої розмови.

Серед лексичних елементів, що свідчать про наявність конфліктної ситуації, розрізняються слова та словосполучення, що передають негативну оцінку комуніканта або ситуації спілкування. До них, наприклад, можуть бути віднесені: дієслова (*ignore, dislike, hesitate*), прикметники (*immoral, unacceptable, not perfect*), іменники (*embarrassment, mad*); словосполучення, які виражають категоричність висловлення (*must know nothing*) та незгоду зі словами та діями іншого персонажа (персонажів) (*totally disagree, can't stand it*); словосполучення, котрі поєднуються семантикою "брехня" (*conceal facts, not to tell the truth, lie*).

Конфліктна ситуація сприяє виникненню різних "психологічних сполохів", що виражаються у неспроможності чітко висловлювати свою думку, свідчать про збентеженість, або передають стан афекту. В тексті це виявляється у великій кількості незакінчених та неповних речень.

Наприклад: *Henry was shocked. He had never for a moment entertained a thought of a refusal.*

"But why?" he exclaimed, almost incoherently. "You know me... the Light ... there's our name ... we have assets. You've had our account all those years ..."

"I know, I know ... it's hard to turn you down. But money is extremely tight these days. We're caught up in a credit squeeze that practically prohibits bank advances. The Government just don't want us to make any loans" [7, с. 82].

У конфліктній ситуації виникає необхідність здійснити більш інтенсивний вербальний вплив на партнера/партнерів при наявності розбіжностей або пояснити свою позицію та точку зору на проблему. Цьому сприяє вживання різних синтаксичних конструкцій з повтором, окличних речень, риторичних запитань, порівняльних оборотів та плеонастичних конструкцій, кванторних слів, компаративних фразеологічних одиниць.

Усунення конфлікту передбачає знаходження взаємоприйняттого рішення проблеми, яка має значимість для учасників конфлікту, що у свою чергу, сприяє гармонізації їхніх взаємовідношень.

Для більш повного розуміння розгортання та протікання конфлікту у персонажному мовленні потрібно не тільки виділити та дослідити особливості останнього: його начало, стадії розгортання та припинення, а й вивчити, як авторське мовлення, що пояснює психічні стани персонажів під час конфліктної ситуації, допомагає читачеві адекватно розуміти її.

Література

1. Кухаренко В.В. Інтерпретація тексту. — Вінниця, НОВА КНИГА, 2004. — 272 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. — Київ, ВЦ "Академія", 2004. — 342 с.
3. Макаров М. Основи теорії дискурсу — М.: Гнозис, 2003. — 261 с.
4. Конфликтология. Серия "Учебники и учебные пособия". — Ростов-на-Дону: "Феникс", 2000. — 320 с.

5. Андреев В.И. Искусство разрешения конфликтов // Андреев В.И. Конфликтология. – М., 1995. – С. 70-96.
6. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1994. – С. 538.
7. Cronin A.J. The Northern Light. – Dnipro Publishers, 1975. – 263 p.

Статья поступила в редакцию 19.04.2006 г.

□

УДК 82:410

Е. М. Шахова

К ПРОБЛЕМЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕКСТА

Проблемой текста занимались ученые Л.М. Лосева, О. И. Москальская, Н. С. Михеева, Э. Н. Леонова и др. [2, 3, 4].

Лингвистика текста предполагает многоплановость дефиниций текста.

В процессе работы над определением текста нами были найдены основные положения, выдвинутые исследователями и укрепившие позиции лингвистики текста как самостоятельной лингвистической дисциплины. В их числе могут быть названы следующие:

- основной единицей речи, выражающее законченное высказывание, является не предложение, а текст; предложение (высказывание) есть лишь частный случай, особая разновидность текста (Ein-Satz-Text). Текст является высшей единицей синтаксического уровня;
- в основе конкретных речевых произведений – текстов лежат общие принципы построения текстов; они относятся не к области речи, а к системе языка или к языковой компетенции. Следовательно, текст нужно считать не только единицей речи, но и единицей языка;
- подобно другим единицам языка текст является частью знаковой системы языка;
- всестороннее изучение текста как языковой и речевой единицы особого уровня требует создания особой лингвистической дисциплины – лингвистики текста [1].

Именно сложное синтаксическое целое выражает законченную мысль автора, «формируя, таким образом, отдельное авторское высказывание, непосредственно адресованное слушателю или читателю» [2]. Однако не все предложения текста входят в сложное синтаксическое целое, некоторые из них не являются его компонентами, их можно назвать «свободными». Они играют особую роль. Например, открывают и заканчивают текст. Свободное предложение может быть прокомментировано несколькими ССЦ. В конце текста свободное предложение может служить заключительной фразой. Текст состоит из ССЦ и свободных предложений. Сравнивая связи между отдельными предложениями в тексте и предикативными частями сложных предложений, необходимо помнить, что они лишь синонимичны, а не тождественны. По мнению исследователей, связь между предложениями в ССЦ- это прежде всего связь между целыми коммуникативными единицами языка (речи), а не их частями.

«Нити, протянутые от одного предложения к другому столь многочисленны, – писал Боост, – образуют такую полную сетку, что можно говорить о переплетенности, о сплетении предложения в единую сеть, так что каждое отдельное предложение как бы неразрывно связано с остальными» [3].

Под «текстом» понимается любое высказывание, состоящее из одного или нескольких предложений, несущие в себе, по замыслу говорящего, законченный